

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

SAYI:16

SAMSUN 2003

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAYI:16 SAMSUN 2003

Sahibi:

İlâhiyat Fakültesi Adına:
Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT

Mesul Müdürü:

Yrd. Doç. Dr. İsrail BALCI

Yazı İşleri Müdürü:

Doç.Dr. Yavuz ÜNAL

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT, Prof. Dr. Mehmet DAĞ
Doç. Dr. Şinasi GÜNDÜZ, Doç. Dr. Mevlüt KAYA

Kapak Tasarımı

Dizgi ve Mizanpaj

Arş. Gör. Hasan ATSIZ

Baskı:

Ceylan Ofset 431 14 44

İSTİHSÂNIN İPTALİ*

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî
Çev.: Dr. Osman ŞAHİN**

A- Giriş :

Verdiği bütün nimetlere karşılık Allah Teâlâ'ya layık olduğu veçhile gerektiği gibi hamd ediyorum. Şehadet ediyorum ki, Allah'tan başka ilah ve

* Çevirisini yaptığımız metin, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'nin (ö.204/820), "el-Ümm, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1973=1393, I-VII" baskısının VII. Cildi, 294-304. sayfaları arasında yayınlanan "Kitâbü İbtâli'l-istihsân" adlı eseridir. Başlıklar ve dipnotlar tarafımızdan eklenmiştir. Ayrıca çeviride akıcılığı sağlayabilmek için, (Şâfiî dedi ki:) ifadesinin geçtiği yerlere (*) konmuş ve Şâfiî'nin tercih ettiği tartışma (...denirse, ...denir) metodu, imkan ölçüsünde diyaloga (-..., -...) çevrilmiştir.

İstihsân'la ilgili geniş bilgi ve Şâfiî'nin istihsân görüşü hakkında değerlendirme için bkz. Şâfiî, el-Ümm, VII, 93-94; a.mlf., Risâle, (Çev. A. Şener- İ. Çalışkan), Ankara, 1996, s.13-14, 272 vd.; İbn Hazm, el-İhkâm, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 1983, VI, 192 vd.; Şîrâzî, Ebû İshâk, el-Luma', Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, s.121; Serahsî, el-Mebsût, Çağrı yay., X, 145 vd.; a.mlf., Usul, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1952, II, 200 vd.; Şâtübî, el-İ'tisâm, II, 390-402; İbn Rüşd, Bidayetü'l-Müctehid, Beyrut, Daru'l-Fikr, II, 140, 209; İbn Bedrân, Abdulkadir, el-Medhal, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1980, s.291 vd.; Şevkânî, İrsâdü'l-Fuhûl, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1992, s.401 vd.; Ebu Zehra, M., İmam Şâfiî, (Çev. Osman Keskiöğlü), Ankara, 1996, s.279-296; Hamevî, Üsâme, Nazariyyetü'l-İstihsân, Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1992, s.23-149; J. Schacht, The Origins of Muhammadan Jurisprudence, Oxford, 1975, s.98-132; Paret, R., "İstihsân and Istislah" EI²(İng), IV, 255-259; Şener, Abdulkadir, Kıyas İstihsân ve İstislah, Ankara, 1971, s.115-136; Yavuz, Y. Vehbi, "Hanefî Müctehitlerinde İstihsân Metodu", UÜİFD., Bursa, 1986, c:1, sy:1, s.85-93; Bardakoğlu, Ali, "Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihsân ve İstislah Görüşü", EÜİFD., Kayseri, 1986, sy:3, s.111-138; a.mlf., "İstihsân", DİA., XXIII, 339-347; Önder, Muharrem, Hanefî Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2000.

** Öğr. Gör. Dr., O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi.

ona ortak olabilecek hiçbir varlık yoktur. Yine şahadet ediyorum ki, Muhammed O'nun kulu, hikmet sahibi ve her türlü övgüye layık (Ulu Yaratıcı) tarafından indirilen ve hiçbir şekilde batıl barındırmayan yüce bir Kitap'la gönderdiği elçisidir.

1- Kitap ve Sünnet'in Temel Kaynak Olduğu :

a) Allah Teâlâ önce Kitap'ıyla, sonra Nebi'sinin diliyle, ona verdiği nimetleri haber vermiş, insanların peygamberlerden sonra, Allah'a karşı gerekçe bulamamaları için, onlara delil(ler) getirmiş ve "... Biz sana bu Kitap'ı, hem her şeyi açıklamak için, hem de bir doğru yol rehberi, rahmet... olarak indirdik."¹, "... İnsanlara kendilerine indirilen şeyi açıklayasın diye, sana da bu Zikr'i indirdik..."² buyurarak insanların Allah'ın indirdiklerine ve Rasûlünün Sünnet olarak ortaya koyduklarına uymalarını farz kılmıştır.

b) Yine "Allah ve Rasûlü bir konuda hükiim verdiği zaman, artık inanan erkeğe ve kadına, işlerinde (keyiflerine göre) seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne asi olursa, şüphesiz o apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."³ ayetiyle kendisinin veya Rasûlünün emrini terk etmenin O'na isyan demek olduğunu açıklayıp, insanlara kendisine itaatten başka hak tanımamıştır.

c) Aynı şekilde Yüce Allah Nebi'sine hitaben "...Fakat Biz o (Kitab)ı kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola erdirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki, sen doğru yola, Allah'ın yoluna rehberlik ediyorsun."⁴, "(Ey Rasûlüm! O halde sen, sana vahyedilene sım sıkı sarıl..."⁵, "Aralarında, Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma."⁶ buyurarak, onun da Allah'ın Kitap'ına uymasının farz olduğunu belirtmiştir.

2- Dinin Kemale Erdiği :

Yüce Allah, insanlar için gönderdiği dini kemale erdirdiğini belirtmek amacıyla, "... Bugün size dininizi tamamladım ve sizin hakkınızda din olarak İslâm'ı seçtim."⁷ buyurmuştur.

¹ Nahl, 16/89.

² Nahl, 16/44.

³ Ahzâb, 33/36

⁴ Şûrâ, 42/52-53.

⁵ Zuhruf, 43/43.

⁶ Mâide, 5/49.

⁷ Mâide, 5/3.

3- Allah'ın İnsanların İçyüzüne İnsanların ise Dış Görünüşe Göre Hüküm Vereceği :

Allah Teâlâ insanlara, içleri dışlarına uysun veya uymasın, iç dünyalarına (kalplerine, niyetlerine) göre sevap veya ceza verme yetkisini elinde bulundurduğunu bildirmiştir. Yani Allah insanlara *içlerindeki* göre muamelede bulunacaktır. Buna göre;

a) Küfre düşen herkesin amelini geçersiz saymasına rağmen, Nahl 16/106. ayetiyle, küfre zorlanarak dinleri/imanları konusunda imtihan edilen kişileri, kalpleri küfre karşı ve imanla dopdolmuş olduğu takdirde, bundan istisna etmiştir. dolayısıyla onların amelini iptal etmemiş ve onlara, (dış görünüşteki) küfrüne göre, günah yazmamıştır.

b) Yine Allah Teâlâ iman edinceye kadar kafirlerle savaşmayı emretmiş, ancak bu savaşın onlar açıktan iman edinceye kadar süreceğini açıklamıştır. Daha sonra “*Şüphesiz münafıklar cehennemden en alt tabakasındadırlar...*”⁸, “*Münafıklar sana gelip ‘Biz senin Allah'ın elçisi olduğuna şahadet ediyoruz’ demektedirler. Allah da senin elçisi olduğunu biliyor, ama Allah onların (bu tasdiklerinde) yalancı olduklarını da biliyor. Onlar yeminlerini (tasdiklerini) kalkan ediniyorlar...*”⁹ ayetleriyle küfrü içlerinde gizleyip münafık olanlara cehennemi vacip kıldığını açıklamıştır. Yani onlar –Allah doğrusunu bilir- öldürülmekten korunmak için mümin görünmektedirler. Çünkü Allah onların öldürülmesini yasaklamıştır. Onlar için, dünyada ortaya koydukları imanın hükümleri geçerli olacaktır. Fakat Allah, onların dışa vurdukları imanlarına aykırı olan içlerindeki gerçeği bildiği için, onları cehennemden en alt tabakasına gönderecektir.

c) Allah Teâlâ hiçbir şeyin kendisine denk olamayacağını delil göstererek¹⁰ “*İnsanı biz yarattık, bu yüzden nefsinin kendisine neyi fısıldadığını biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız.*”¹¹, “*Allah, gözlerin hain bakışını da bilir, gönüllerin gizlediğini de.*”¹² ayetleriyle –ki Kur’an’da başka ayetler de vardır¹³- gizli ve açık olan her şeyin kendisi için farksız olduğunu kullarına bildirmiştir.

d) *Yüce Allah Kitab’ında “*Allah, sizi annelerinizin karnından tamamen bilgisiz olarak çıkarmıştır...*”¹⁴ ve “*... Allah'ın dilediğinden başka insan-*

⁸ Nisâ, 4/145.

⁹ Münâfikûn, 63/1-2.

¹⁰ Şûrâ, 42/11.

¹¹ Kaf, 50/16.

¹² Mü’min, 40/19.

¹³ Örneğin Bakara, 2/30, 33; Nisâ, 4/113; İbrâhîm, 14/38; Nahl, 16/19; Yâsîn, 36/76; Mümtehine, 60/1; Tegâbün, 64/4.

¹⁴ Nahl, 16/78.

lar, O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler.”¹⁵ buyurarak bütün insanlara, kendi öğrettiğinden başka hiçbir bilgilerinin olmadığını açıklamıştır.

* Allah Teâlâ insanlara verdiği bilgilerle büyük bir lütufta bulunarak, onlara bununla yetinmelerini ve öğrettiği yollar dışında (bu bilgilerden) başkasına yönelmemelerini emretmiştir. Bu meyanda Hz. Peygamber'e hitaben de “İşte böyle, sen Kitap nedir, iman nedir bilmezken, biz sana emrimizle Kur'ân'ı (Ruh) vahyettik...”¹⁶, “Hiçbir şey için 'Allah izin verirse' demeden 'yarın yapacağım' deme.”¹⁷, “De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilemem...”¹⁸ buyurmuştur.

Daha sonra Yüce Allah Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek tüm günahlarını affettiğini bildirmiştir.¹⁹ Yani -Allah doğrusunu bilir- geçmiş, vahiy gelmeden önceki hataları, gelecek ise, onu (günahıtan) koruması ve artık günah işlemez olması demektir. Böylece kendisi de O'nun rızasına uygun olan davranışları bilmektedir. O kıyamet günü şefaet yetkisi verilen ilk şefaetçi ve kulların efendisidir.

e) Yine Nebi'sine hitaben “Bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme”²⁰ buyurmuştur. Nitekim birisi, Hz. Peygamber'e eşine zina isnat eden biri (Uveymir el-Aclânî) hakkında bilgi almaya gelmiş, ama Hz. Peygamber ona “o (Uveymir eşine) dönsün.” demiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona “lian” ayetini vahyetmiştir.²¹ O da aralarında lian uygulamıştır.²²

f) Aynı şekilde Allah Teâlâ “De ki: göklerin ve yerin gaybını Allah'tan başka kimse bilemez.”²³, “Kıyametin bilgisi Allah'tadır. O yağmuru yağdırır, rahimlerdekini bilir...”²⁴ buyurmuştur.

Hz. Peygamber'e “Sana kıyamet ne zaman kopacak, diye soruyorlar. Sen onu nereden anlatabilirsin ki! O konudaki nihai bilgi Rabbine aittir.”²⁵ Buyurmuş ve ondan kıyamet bilgisini gizlemiştir.

¹⁵ Bakara, 2/255.

¹⁶ Şûrâ, 42/52.

¹⁷ Kehf, 18/23.

¹⁸ Ahkâf, 46/9.

¹⁹ Bkz. Fetih, 48/2

²⁰ İsrâ, 17/36.

²¹ Nüzul sebebi hk. bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, Câmîu'l-Beyân, Mısır, 1954, XVIII, 82-85.

²² Bkz. Buhârî, (Dîmeşk, Dâru İbn Kesîr, 1990), Talak, 28 (H.no:5003); Müslim, (Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955), Lian, 11 (H.no:1496) İbn Mâce, (Beyrut, Dâru'l-Fikr), Talak, 27 (H.no:2066).

²³ Neml, 27/65.

²⁴ Lokman, 31/34.

²⁵ Nâziât, 79/42-44.

Ayrıca Allah'ın mukarrab meleklerine ve seçkin nebilerine yakın kimseler de bunlardan daha az bilgiye sahiptir. Bu yüzden Allah Teâlâ kullarına, Nebi'sine itaat etmeyi farz kılmış ve onlara başka bir hak tanımamıştır. Dolayısıyla insanlara yakışan, hiç kimsenin içyüzü hakkında işaret veya zan yoluyla hüküm vermeye kalkışmamaktır. Çünkü insanların bilgisi, başlarına gelen olaylar karşısında, Allah'ın, kendinden bir emir gelene kadar beklemelelerini farz kıldığı nebilerinkinden daha aşağıdadır. Allah onlara dünyada hüküm yetkisi verdiği konularda, hakkında hüküm verilecek kişinin zahirine göre hüküm vermelerini ve zahire uygun gelen en güzel hükmü aşmamalarını öğretmiştir. Nitekim Nebi'sine müslüman oluncaya kadar putperestlerle savaşmasını, zahiren müslüman olduklarında da kanlarını bağışlamasını farz kılmıştır.

g) Daha sonra, gerek Allah ve gerekse Rasûlü, onların içlerinde gizledikleri müslümanlıkları konusundaki samimiyetlerini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini açıklamıştır.

Allah Teâlâ Nebi'sine "... Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin." yani -Allah doğrusunu bilir- onların imanlarında sadık olup olmadıklarını sınavın, "Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz, onları kafirlere geri vermeyin."²⁶ yani zahiren iman ettiklerinde, onların imanlarındaki samimiyetleri konusunda Allah'ın bildiği gerçeği siz bilemeyeceğiniz için, haklarında size emrettiğime uygun olarak, onları kafirlere geri vermemek konusunda kendileri hakkında mümin hükmünü verin. "Bunlar onlara helal değildir. Onlar da bunlara helal olmaz."²⁷

h) *Yine Allah Teâlâ, Nebi'sine içlerindeki gerçeği gizleyerek müslüman gibi davrananları haber vermiş, ama onlar hakkında İslâm hükmünün dışında farklı bir hüküm vermeye izin vermemiştir. (Yani Allah Teâlâ) zahiren gördüklerinin aksine, dünyada, aleyhlerine hüküm verme hakkı tanımamıştır.

Nitekim Nebi'sine hitaben "Araplar, 'iman ettik (âmennâ)' derler. De ki: siz iman etmediniz. Fakat 'Müslüman olduk (eslemnâ)' diyebilirsiniz."²⁸ buyurmuştur.

*Ayetteki "eslemnâ" sözü "öldürülme ve esir edilme korkusundan, dilimizle iman ettiğimizi söyleyerek teslim olduk." anlamına gelmektedir.

Daha sonra Allah Teâlâ, onlar Allah ve Rasûlüne itaat ederlerse, yani açıktan Rasûle itaat ederlerse, bunun onlar için yeterli olduğunu bildirmiştir.

²⁶ Kitabı nakleden Rebî' ayetin mealini bu kısma kadar okumuştur (asıl metinden).

²⁷ Mümtahine, 60/10.

²⁸ Hucurât, 49/14.

i) Yine Münafıklar hakkında –ki onlar asilerin ikinci sınıfıdır- “*Münafıklar sana gelip ‘Biz senin Allah’ın elçisi olduğuna şahadet ediyoruz’ demektedirler. Allah da senin elçisi olduğunu biliyor, ama Allah onların (tasdiklerinde) yalancı olduklarını da biliyor. Onlar, yeminlerini (tasdiklerini) kalkan ediniyorlar...*” Yani –Allah doğrusunu bilir- iman etmiş görüldükten sonra, açığa vuracakları şirk sebebiyle öldürülmeye karşı, yeminlerini kalkan ediniyorlar.

Aynı şekilde münafıklarla ilgili olarak “*Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerin(e ceza vermek)ten vazgeçmeniz için, Allah adına yemin edecekler.*”²⁹ buyurmuştur. Bununla birlikte, zahirde gösterdiklerini kabul etmeyi emretmiş ve Nebi’sine onlar hakkında (zahirdeki) imanlarının hilafına hüküm verme hakkı tanımamıştır.

Yine Hz. Peygamber de, bunlardan sonrakilerle ilgili olarak, hepsi veya bizzat bazıları, küfrü gerektiren sözleri (münafıklıklarına) delil olanları ve fiilleri (buna) delalet edenleri bildikleri halde, onlara mümin muamelesi yapılmasına hükmetmiştir. Yani zahiren bundan tevbe edip, iman ettiklerinde canları bağışlanır ve böylece “İslam” sözü onları da kapsamış olur. Halbuki Allah Teâlâ, Rasûlüne, Nisâ 4/145. ayetiyle onların cehennem en alt tabakasında olacaklarını bildirmiştir. Allah, onlar hakkındaki (ahiret) hükmünü, içlerindeki göre vermiş; dünyadaki hüküm konusunda ise Nebi’sine, zahiren tevbe etmelerine veya tevbe ettiklerine dair müslümanlardan bir delil ya da tasdiklerinin bulunmasına veyahut onlar hakkında, -aleyhlerine bir delil ve ikrarları bulunmamanın yanında- küfrü gerektirecek her hangi bir sözleri olmadığını belirtmelerine göre, -ki Allah her birinde onları yalanlamaktadır- bu dış görünüşlerine uygun hüküm vermiştir. Hz. Peygamber de Allah’ın emrinin bu şekilde olduğunu haber vermiştir.

*Bize Mâlik, İbn Şihâb, Atâ b. Yezid el-Leysî yoluyla gelen habere göre, Ubeydullah b. Adıyy b. el-Hıyâr şunu haber vermiştir: “Bir adam gizlice Hz. Peygamber’le konuştu. Hz. Peygamber bize işin aslını söyleyene kadar, ne konuştuklarını bilemedik. Meğer adam münafıklardan birinin öldürülmesi konusunu ona danışıyormuş. Rasûlullah ona, ‘O, Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet etmiyor mu?’ dedi. Adam ‘Tabii. Ama şahadetinde (samimiyeti) yok.’ diye cevap verdi. ‘Peki namaz kılmıyor mu?’ dedi. ‘Tabii. Ama namazında (samimiyeti) yok.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Böyleleri Allah’ın bana (kanını) yasak ettiği kişilerdir.’ buyurdu.”³⁰

²⁹ Tevbe, 9/95.

³⁰ Mâlik, *el-Muvatta*, (Tah. M. Fuad Abdalbaki), Mısır, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts, I, 171, (H.no:413); Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, (Tah. Muhammed Abdulkadir Atâ), Mekke, Mektebetü Dâri’l-Bâz, 1994, VIII, 196.

Bize Süfyan, İbn Şihâb, Atâ b. Yezid yoluyla gelen haberde Üsâme b. Zeyd “*Abdullah b. Übeyy’in üç yerde münafıklığına şahit oldum.*” demiştir.³¹

j) Bize Abdülaziz b. Muhammed, Muhammed b. Amr, Ebu Seleme, Ebu Hureyre yoluyla gelen haberde, Hz. Peygamber “*İnsanlar ‘lâ ilâhe illallâh’ diyene kadar savaşacağım, ‘la ilâhe illallâh’ derlerse, hak etmedikçe, malları ve canları dokunulmazdır. Asıl hesapları da Allah'a aittir.*” buyurmuştur.³²

*Allah Rasûlü (bu sözleriyle), Allah'ın, insanlar ‘lâ ilâhe illallâh’ de-yinceye kadar onlarla savaşmayı farz kıldığını, bunu yaptıklarında (ceza-yı) hak etmedikçe mallarını ve canlarını korumuş olacaklarını; ancak Allah'ın suç saydığı konularda onlara (ceza) verileceğini; doğruluk, yalancılık ve içlerindeki göre asıl hesaplarının ise Allah'a ait olduğunu açıklamıştır. Çünkü onların gizliliklerini bilen ve hüküm verme yetkisine sahip olan, nebi-ler ve hakimler değil, Allah'tır.

İşte kulları arasında cereyan eden had cezaları ve diğer bütün hukuk konularında, Hz. Peygamber'in ahkamı böyle olmuştur. O, insanların bütün hükümlerini dış görünüşlerine göre verdiğini, gizliliklere göre davranmanın Allah'a ait olduğunu açıklamıştır.

k) Bize Malik, Hişâm b. Urve yoluyla gelen haberde ince uzun boylu, kırmızı yüzlü olan (Uveymir) el-Aclânî, Hz. Peygamber'e gelerek “*Ya Rasûlallah! Şerik b. es-Sehmâ'yı –iri baldırlı, kara gözlü ve iri yapılı biri olan amca oğlunu kastediyor- falanca kadınla –hamile olan eşini kastediyor-zina ederken gördüm. Şu zamandan beri ben ona yaklaşmamıştım.*” dedi. Rasûlullah Şerik'i çağırdı, o inkar etti. Kadını çağırdı o da inkar etti. Bundan sonra Hz. Peygamber, hamile olan kadınla eşi arasında “lian” uyguladı. Sonra da “*Kadına bakın, şayet kara gözlü ve iri baldırlı bir çocuk doğurursa, adamın doğru söylediğini düşünüyorum. Eğer bodur deve gibi kırmızı bir çocuk doğurursa, adam yalan söylemiştir.*” buyurdu. Kadın kara gözlü ve iri baldırlı bir çocuk doğurdu. Bize ulaşan habere göre Hz. Peygamber “*Duru-mu çok açık, Allah'ın hükmü olmasaydı –yani zina eden için Allah'ın, ikrar veya itirafın dışında açık bile olsa, her hangi bir işaretle hiç kimsenin aleyhi-ne hüküm verilemeyeceğine, bunun helal olmadığına dair hükmü olmasaydı-onlar için başka bir hüküm verirdim.*” buyurdu.³³

Allah biliyor ya; Hz. Peygamber ikisinden birinin yalancı olduğunu bil-diği halde, Şerik'e ve kadına ilişmemiş, (zahire uygun olan) hükmü uygula-mıştır. Daha sonra da kocasının haklı çıktığını öğrenmiştir.

³¹ Beyhakî, *Sünen*, VIII, 198.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mısır, Müessesetü Kurtuba, ts., II, 528, (H.no:10852); Müslim, *İman*, 21 (H.no:32); İbn Mâce, *Fiten*, 1 (H.no:3928).

³³ Rivayet için bkz. Dipnot 20.

1) *Amcam Muhammed b. Ali b. Şâfi', bana, Abdullah b. Ali b. es-Sâib, Nâfi' b. Uceyr b. Abdiyezid'den şu rivayette bulundu: Rukâne b. Abdiyezid, eşi Suheyme el-Müzeniyye'yi '*elbette*: kesinlikle' diyerek boşadı. Sonra Hz. Peygamber'e gelerek "*Ben eşimi 'elbette' diyerek boşadım; ama bu sözle sadece bir talak kastettim.*" dedi. Hz. Peygamber Rukâne'ye "*Vallahi, sadece bir talak mı kastettin?*" diye sordu. O "*Vallahi sadece bir talak kastettim.*" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber eşini ona iade etti. Fakat daha sonra o, Hz. Ömer'in döneminde ikinci, Hz. Osman'ın döneminde de üçüncü talakı yaparak eşini boşadı.³⁴

*Yukarıda saydığım ve daha yazmaya ihtiyaç duymadığım bütün bu deliller, Allah'ın dünyadaki hakimlere farz kıldığı görev konusunda, bir hakimin, Allah'ın kullarından herhangi birinin aleyhine, zahire en güzel şekilde uyan veya onlara hafif gelen hükümler dışında, hüküm vermesinin haram olduğunu göstermektedir. Onların zahiri, güzel hüküm vermeye muhtemel olmadığı zaman, bu ihtimali destekleyen işaret olsa da olmasa da, durum değişmez. Nitekim;

a) Allah Teâlâ'nın, kalplerine imanın girmediğini bildiği halde, 'iman ettik' diyen bedevilere (zahire göre) verdiği hüküm ile önce iman edip, sonra inkarcı olduklarını, müminmiş gibi görünmelerinde yalancı olduklarını bildirdiği münafıklar hakkında verdiği hüküm bunu göstermektedir.

b) Hz. Peygamber'in "*lian*" yaptırdığı çift hakkındaki sözü de bunu (zahire göre hüküm vermeyi) gerektirmektedir: Hz. Peygamber, daha kadın doğum yapmadan önce '*kara gözlü, iri baldırlı siyah bir çocuk doğurursa adamın doğru söylediğini düşünüyorum.*' demiş, kadın da Hz. Peygamber'in söylediği ihtimale uygun bir çocuk doğurmuştur. Buna rağmen Hz. Peygamber '*durumu çok açıktır*', yani hakikaten kadın ile kocasının kendisine zina isnad ettiği Şerik birbiriyle zina etmiştir, de(mekle yetin)miştir. Allah da, dünyadaki hüküm konusunda, onlar suçlarını ikrar etmedikleri ve aleyhlerine delil bulunmadığı müddetçe, kendileri aleyhine (hüküm vermeye) hak tanımamıştır. (Kısaca Allah), münafıklar ve bedevilere ilgili ayetlerin delaletinden sonra Hz. Peygamber'in, el-Aclânî'nin karısına ait çocuğun doğumundan önce gerçeğe uygun olarak verdiği haberin delaleti kadar bile güçlü olmayan işaretleri kullanmayı iptal etmiştir.

c) Ayrıca el-Fizârî'nin Hz. Peygamber'e '*eşim zenci bir çocuk doğurdu*' diyerek, genel olarak kazif isnadında bulunduğu anlaşılacak şekilde kazif imasında bulunduğu halde, Hz. Peygamber, ima/tariz açık bir kazif olmadığı

³⁴ Hâkim, **Müstedrek**, (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), II, 218 (H.no:2807); İbn Mâce, **Talak**, 19 (H.no:2051); Beyhakî, **Sünen**, VII, 329 (H.no:14714).

için, ona kazifte bulunan kişi gibi hükmetmeyip, had cezası uygulamamıştır.³⁵

d) Yine Rükâne'nin eşine '*enti tâlikun elbette: sen elbette boşsun*' sözünü duyan, büyük oranda bu kişinin, '*tâlikun*' sözünden boşanmanın gerçekleştiğinden, '*elbette*' sözünden de öncekinden farklı olarak üç talak kastedtiğini anlayacağını bilir; fakat sözün zahirinden bu mana anlaşılmağa beraber, başka manaya da ihtimalli olduğu için, Rasûlullah talakın zahirine göre, yani *bir talaka*, hükmetmiştir.

*İşaret yoluyla veya -Kitap ve Sünnet'e aykırı olduğu için bence geçerli olmayan- başka bir yolla, zahirde olandan farklı bir duruma ihtimal bulunduğunu gerekçe göstererek, dış görünüşe aykırı olarak, insanlar aleyhine kimse hüküm veremez!

Örneğin bir kimsenin "*İslâm üzere doğan biri İslâm'dan dönerse, ona tevbe teklif etmeden öldürürüm. Ama İslâm üzere doğmayan biri ondan dönerse tevbe teklif ederim*" demesi böyledir. Halbuki Allah kulları için bu konuda sadece bir hüküm vermiştir. O da: "*Kim İslâm'dan dönerek, açıkça hıristiyanlık, yahudilik veya mecusilik gibi başka bir dini yaşarsa, ona tevbe teklif ederim. Açıktan tevbe ederse, onu kabul ederim. Kim de başka bir dine dönerek onu gizlerse, ona tevbe teklif etmem*" demektir.

*Hak olan dinini değiştirip küfre dönenlerden, hepsi batıla düştüğü halde, nasıl olur da bazısına tevbe teklif edilir de bazısına edilmez. Söz konusu kişi:

-*Dinini gizleyen kişinin tevbesinden emin olamam*, derse, ona denir ki:

-Bunu Allah'tan başka kimse bilemez. Bu, hem Allah ve Rasûlünün hükmüne aykırı, hem de imkansız bir sözdür. Bunu diyene '*Şirki gizleyen tevbesinde samimi, şirki açığa vuranın ise tevbesinde yalancı olabileceğini biliyor musun?*' diye sorulur.

-*Evet*, derse,

-O halde imanında samimi bir mümini öldürmüş, iman etmiş görünen yalancıyı da hayatta bırakmış olabileceğini bilirsin, denir. Derse ki:

-*Ben zahire göre hüküm veririm*; ona denir ki:

-Zahir her ikisinde de aynıdır. Ama sen imkansız bir illete/gerekçeye dayanarak onları ayırdın. Hz. Peygamber dönemindeki münafıklar Yahudiliklerini, Hıristiyanlıklarını veya Mecusiliklerini açığa vurmuyor, aksine dinlerini gizliyorlardı. Fakat onların açığa vurdukları iman, kabul ediliyordu.

Bu sözü söyleyen kişi, Sünnet'e muhalefet ettikten sonra, güzel şekilde işe yarar bir gerekçe getirse bile (durum değişmez). Üstelik o, geçersiz bir

³⁵ Buhârî, *Talak*, 24 (H.no:4999); Müslim, *Lian*, 18, (H.no:1500).

illet göstererek Sünnet'e muhalefet ediyor. Sanki o, Hıristiyanlık veya Yahudiliği kiliseye gitmek olarak algılıyor. Peki kilise bulunmayan bir beldede olsalar, namazlarını evlerinde kılmazlar mı, bu durumda namazları başkalarına gizli olmaz mı, ne dersin?

-Lian yapan çift hakkında, lian yapan kadın, istenmeyen niteliğe uygun doğum yapmasına rağmen, Allah ve Rasûlünün naklettiğin (liandan başka ceza vermeme) hükmü, zeri'adan (fitne ihtimali) daha güçlü olan işaretin (hükme mesnet olarak) kullanılmasını geçersiz kılmaktadır. (Yani bu hükümler) delaletlerden en güçlüsünü iptal ettiğine göre, ondan daha zayıf olan zeri'aları da iptal eder. Bu yüzden ancak delalet yoluyla anlaşılan tariz (zina iması) konusunda had cezasını da iptal etmiştir.

(-)Bazı kimseler, "İki kişi karşılıklı küfürleşirken, biri diğerine 'Babam da zani değil, annem de zani değil.' dese, had cezası vurulur. Çünkü kişi bunu karşılıklı küfürleşme anında söylediğinde, bununla, genellikle kendine söven kişinin anne-babasına kazif kasteder. Fakat küfürleşme dışında söylediye ve kazif kastetmediğini de açıklamışsa, had cezası vurulmaz." derler. Halbuki Hz. Peygamber, hanımı siyah çocuk doğuran el-Fizârî ile ilgili rivayette tarizin hükmünü iptal etmiştir.

-Ama Hz. Ömer buna benzer bir olayda, tarize had uygulamıştır.

-Hz. Ömer ashabıyla istişare etmiş, fakat bazıları ona muhalefet etmiştir. (Yani ittifak etmemişlerdir). Üstelik bu muhalefete ek olarak, bizim yukarıda zikrettiğimiz delalet(in iptaline ilişkin rivayet) de vardır.

Ayrıca kişinin hanımına "*enti tâlikun elbette: sen elbette boşsun*" şeklindeki sözüne ilişkin olarak (Hz. Peygamber'in tavrı da) bunu hükümsüz kılar. Çünkü 'tâlikun' sözü açık olarak talakın gerçekleştiğini ifade eder. 'Elbette' sözünün ise talak sayısında ziyadeye de, noksana da ihtimali vardır. Bu durumda hüküm zahire göre verilir. Zahirin dışındaki durumlar için de, ancak talakı yapan kişinin sözü dikkate alınır. Çünkü hiç kimse aleyhine, asla zahir dışında hüküm verilemez. Zahirin dışındaki durumlar için, ancak sözü söyleyenin açıklaması dikkate alınır.

-Senin bu (zahire göre hüküm verilir görüşün), bir aktin sadece kendisiyle bozulacağı; ondan önce veya sonra meydana gelen bir durum yahut vehim ya da galip zanla bozulamayacağı sonucuna götürür.

-Tabii. Biz her şeyi kendi aktiyle bozarız. Bu yüzden (örneğin) alış-verişi 'Bu fitneye yol açar', 'Bunda kötü niyet var' gibi gerekçelerle bozmamız. Şayet helal olmayan bir duruma yol açar korkusuyla alış-verişi iptal etmemiz caiz olsaydı, helal olmayan bir şeyle ilgili olduğu kesin olarak bilinen alış-verişleri, zanna nispetle iptal etmemiz daha evla olurdu. (Halbuki kesin olan durumlarda da biz alış-verişi iptal etmeyiz.)

Örneğin; Bir kişi adam öldürmeye niyet ederek bir kılıç satın alsa, bu alış-veriş helal olur. Adamın öldürme niyeti caiz olmaz; ama bu sebeple alış-veriş iptal edilmez.

Yine bir satıcı, birisini öldüreceğini düşündüğü bir adama kılıç satsa, durum aynıdır. (Satıcının bu düşüncesi veya galip zannı alış-verişin iptaline gerekçe olmaz.)

Aynı şekilde birisi gebe olduğunu düşünerek bir kısrak satın alsa ve 'Vallahi ben gebeliğinden dolayı ona yüz (dinar?) verdim, gebelik olmazsa elli bile etmez' dese, satıcı da 'ben onun gebe olduğunu kastetmedim' derse, bey/satım akti (zahirde) kısrak üzerinde yapılmış ve hamilelik şart koşulmamışsa, bu niyetlerle alış-veriş bozulmaz. Ama hamilelik şart koşulsaydı, bu olup-olmayacağı bilinmeyen (meçhul) bir şeyin satışı olacağından, (aktin kendisinde zikredilen bu şart ile) alış-veriş fasit olurdu.

Yine şeref sahibi bir adam, daha düşük seviyedeki yabancı bir kadınla evlense veya şeref sahibi bir kadın daha düşük seviyedeki yabancı bir adamla evlense ve her iki durumda da çiftlerden biri bir geceden daha fazla nikahlı kalmaya niyetli olmadığını onaylasa, bu niyetle nikah haram olmaz. Çünkü akit zahirde sahih olarak gerçekleşmiştir. Artık koca isterse eşini boşar, isterse evliliğini sürdürür.

Sonuç olarak, Kitap, Sünnet ve İslâm'ın genel hükmü (ilkesi), akitlerin ancak zahirleriyle gerçekleşeceğini ve akitler zahirde sahih olarak yapılmışsa, akit yapanların niyetlerinin akti bozmayacağını gösterdiğine göre, akdi yapanların dışında kalan kişinin (hukukçunun) akdi yapanlar(ın niyetin)e ilişkin vehmiyle, özellikle de vehim zayıf olursa, akdi bozmaması daha evladır. Allah doğrusunu bilir.

(B-) İstihsânın İptali* :

*Allah'ın, Peygamber'in ve müslüman cemaatının hükmü (İcmâ) olarak zikrettiğim deliller –ki daha zikretmediğim bir çok delil var- gösteriyor ki, hakim veya müftü olmak isteyen kimsenin, ancak bağlayıcı bir haberle (naklî delil) –ki bunlar Kitap, sonra Sünnet'tir- veya ilim ehlinin ihtilafsız olarak söyledikleriyle (İcmâ) ya da bunlardan birine kıyas yoluyla hüküm ve fetva vermesi caiz olur. İstihsana gelince, vacip olmadığı ve bu delillere dahil olmadığı için, istihsanla fetva ve hüküm vermek caiz değildir.

-Madem istihsan bu delillere dahil değildir, o halde yukarıda saydıklarına ek olarak, istihsan yapmanın caiz olmadığını gösteren başka delil var mı?

-Allah Teâlâ "İnsan kendinin başıboş (südâ) bırakıldığını mı sanıyor!"³⁶ buyurmuştur. Bildiğim kadarıyla Kur'ân tefsircileri, "es-südâ: başı-

* Bu başlık asıl metinde de mevcuttur.

boş olma”nın emre veya nehye muhatap olmayan kimse olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Emredilmeyen bir şeyle hüküm veya fetva veren kişi, Allah’ın kendisini serbest bırakmadığını bildirmesine rağmen, kendini “südâ” kapsamına koyup, “Ben dilediğimi söylerim” demeyi uygun görmüş ve Kur’ân ile Sünnet’in getirdiğine, peygamberlerin metoduna ve kendilerinden rivayette bulunulan alimlerin İcmâ’ına muhalefet etmiş olur.

-Kur’ân’da olduğunu söylediğin ve tüm peygamberlerin gittiği yol dediğin bilgiler nerede?

- a) Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e “*Rabbinden sana vahyedilene uy!*”³⁷ ve “*Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma!*”³⁸ buyurmuştur.

b) Bir grup insan Hz. Peygamber’e gelip, Ashab-ı Kehf vb. konularda sorular sormuş, o da “*Bunu size yarın bildireceğim.*” demişti. Tabii Cebrail’e sorarım ve size açıklarım demek istemişti. Yine de Allah Teâlâ “*Asla hiçbir şey için, ‘Ben bunu muhakkak yarın yapacağım’ deme. Ancak ‘Allah’ın dilemesiyle yapacağım’ de...*”³⁹ ayetini gönderdi.⁴⁰

c) Evs b. es-Sâmit’in hanımı, Hz. Peygamber’e gelerek Evs’i şikayet etmiş, ama o buna hemen cevap vermemiştir. Nihayet Allah Teâlâ “*Allah, kocası hakkında seninle tartışan kadının sözünü işitmiştir...*”⁴¹ ayetini indirmiştir.⁴²

d) (Uveymir) el-Aclânî, Hz. Peygamber’e gelerek kendi hanımına zina isnat etmiş (kazif), fakat Hz. Peygamber “*Sizin hakkınızda nazil olan her hangi bir hüküm yoktur.*” diyerek vahyi beklemeye koyulmuştur. Vahiy (liân ayeti) gelince onları çağırıp, Allah’ın emrine uygun olarak, aralarında *lian* uygulamıştır.⁴³

e) Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e “*Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet!*”⁴⁴ buyurmuştu, Hz. Dâvud’a ise “*Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. İnsanlara arasında hakkaniyete uygun olarak hüküm ver!*”⁴⁵ buyurmuştur.

³⁶ Kıyâme, 75/36

³⁷ En’âm, 6/106.

³⁸ Mâide, 5/49.

³⁹ Kehf, 18/23-24.

⁴⁰ Nüzul sebebi hk. bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, XV, 228.

⁴¹ Mücâdele, 58/1-4.

⁴² Nüzul sebebi hk. bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, XXVIII, 1vd.

⁴³ Rivayet için bkz. Dipnot 22.

⁴⁴ Mâide, 5/49.

⁴⁵ Sâd, 38/26.

Kime (adalet ve) hakkaniyete uygun olarak hükmetmesi emredilmişse, o, hakkın ne olduğunu bilir. Hak, sadece Allah tarafından belirlenir. O da, ya nass (ibare) yoluyla ya da delalet yoluyla olur. Allah hakkı öncelikle kendi Kitab'ına, sonra Nebi'sinin Sünnet'ine yerleştirmiştir. Kitap insanın başına gelen her bir olaya, mutlaka ya *nass* (açık) olarak ya da *mücmel*⁴⁶ (toplularak) olarak delalet etmektedir.

-*Nass ve mücmel nedir?*

-Nass, Allah'ın açık olarak haram ve helal kıldığı şeylerdir. (Allah Teâlâ nassla) annelerin, ninelerin, halaların, teyzelerin ve onların yanında zikrettiği diğer kadınların nikahını haram kılmış, bunlar dışında kalanları mübah kılmıştır. Ayrıca meyte, kan ve domuz eti yemeyi; fuhşun gizlisini ve açığını haram kılmıştır. Yine "... yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayın..."⁴⁷ ayetiyle abdesti emretmiştir.

İşte bu ve benzeri ayetler, geldikleri konuda istidlal yoluyla hüküm çıkarmaya ihtiyaç bırakmayacak şekilde yeterli (açık)tır.

-*Peki mücmel nedir?*

-Allah'ın (toplularak) farz kıldığı namaz, zekat, hac vb. görevlerdir. Bunlar mücmel olduğu için, Hz. Peygamber namazın nasıl kılındığını, sayısını, vakitini, uygulamasını göstermiştir. Aynı şekilde zekatın ne olduğunu, hangi mallardan ve ne zaman verilmesi gerektiğini ve miktarını açıklamıştır. Yine haccın nasıl olduğunu, uygulamasını, hangi fiillerle hacca başlanıp hangi fiillerle çıkılacağını açıklamıştır.

*-*Bunlar da birincisi gibi Allah tarafından mı (gelmiş) kabul edilecektir?*

-Evet.

-*Bunun delili nedir?*

-Topluca gelen kısım Allah'ın sözü olduğu için, (asıl olarak) Allah'tan (gelmiş) kabul edilir. Allah Teâlâ Nebi'sine itaati farz kıldığı için de Hz. Peygamber'in (sav.) açıklaması da O'ndan (gelmiş) kabul edilir. Nitekim Allah Teâlâ, "*Rasul size neyi emrederse onu alın, size neyi yasaklarsa ondan sakının.*"⁴⁸ buyurmuş, buna ek olarak da "*Rasûle itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur...*"⁴⁹ buyurmuştur.

⁴⁶ Şâfiî burada "*cümle*" terimini kullanmıştır. Ancak, verdiği örneklerden kastının teknik anlamda "*mücmel*" olduğu anlaşıldığı için, biz "*mücmel*"i kullanmayı tercih ettik.

⁴⁷ Mâide, 5/6.

⁴⁸ Haşr, 59/7.

⁴⁹ Nisâ, 4/80.

-Dediğiniz gibi bu (Sünnet) Allah tarafından (gelmiş) kabul edilmektedir. Peki, Rasûlullah'ın Sünnet'i vahiy yoluyla mı (gelmiş)tir?

-Allah doğrusunu bilir; Müslim b. Hâlid, Tâvus,⁵⁰ İbn Cüreyc, İbn Tavus yoluyla aldığımız haberde Tavus, yanında diyetlerle ilgili vahiy yoluyla gelen yazılı bir belgenin bulunduğunu söylemiştir.⁵¹

*Rasûlullah'ın farz kıldığı bütün görevler vahiy yoluylaadır. Bunların bir kısmı okunan vahiy (Kur'ân), bir kısmı da kendisine vahyolunup da onun Sünnet haline getirdiği şeylerdir.

Abdülaziz b. Muhammed, Amr b. Ebî Amr yoluyla aldığımız haberde el-Muttalib b. Hanteb, Rasûlullah'ın "Allah'ın size emir buyurduğu hiçbir şeyi bırakmaksızın onu size emrettim, size yasakladığı her şeyi ben de size yasakladım."⁵² *Ruhu'l-Emîn (Cebrail) kalbime şunu ilham etti: 'Hiçbir canlı rızkını tüketmeden ölmeyecektir. O halde rızkınızı güzel yollarla arayın.'*"⁵³ dediğini nakletmiştir.

*Kur'ân dışında kalıp tilavet edilmeyen sözler hakkında, Cebrail'in - Allah'ın emriyle- Rasûlullah'ın kalbine ilham ettiği vahiy olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Allah'ın, Hz. Peygamber'de doğru yola iletmesi konusunda (yeterlilik) görmesi sebebiyle, uygulamasını kendisine bıraktığını söyleyenler de olmuştur. Hangisi olursa olsun, Allah Teâlâ kullarını bunlardan sorumlu tutmuş ve Hz. Peygamber'in Sünnet'inin bulunduğu konularda, insanlara seçme hakkı tanımaksızın, Sünnet'ine uymayı farz kılmıştır.

*-Peki, alimlerin İcmâ'mın kabulü hususundaki delilin nedir?

-Rasûlullah, müslümanların cemaatine bağlanmayı emrettiğine göre, bu bizzat onların şahıslarına değil, o cemaatin sözlerine bağlanma anlamına gelir. Makul olan da o cemaatin, Allah'a ve Rasûlüne ait hükümler konusunda tümünden cahil olmayacağıdır. Ve yine makul olan cehaletin, sadece bazı konularda olabileceğidir. Dolayısıyla onların görüş birliğine vardıkları hususta cehaletleri söz konusu olamaz. Netice olarak, İcmâ'yı kabul eden, Rasûlullah'ın Sünnet'inin delaletiyle kabul etmiş olur.

*-Hakkında Kitap, Sünnet ve İcmâ'dan delil olmayan konularda Kitap ve Sünnet'e kıyasla hüküm çıkarmayı emrediyorsun. Peki bunun (kıyas yoluyla elde edilen sonucun) da Allah katından sayılması gerektiği söylenebilir mi, ne dersiniz?

-Evet, bütünü itibariyle Allah katından kabul edilmektedir.

⁵⁰ Rebî'in belirttiğine göre Tâvus, rivayeti İbn Cüreyc'ten almıştır.

⁵¹ Dârekutnî, Sünen, (Beyrut, Dâru'l-Marife), **Hudud ve'd-Diyât**, 51 (III, 95).

⁵² Benzer rivayet için bkz. Hakim, **Müstedrek**, II, 278, (H.no:3002).

⁵³ Benzer rivayetler için bkz. İbn Mâce, Ticaret, 2; Hakim, **Müstedrek**, II, 5, (H.no:2136); Beyhakî, **Sünen**, VII, 76, (H.no:13221).

-Bütünü itibariyle ne demek?

- O meselede Kitap ve Sünnet'e dayalı içtihat olması anlamında.

-Söz ettiğin konuda Kitap'tan delil var mı?

-Evet, a) Allah Beytül'l-Makdis'e yönelmeyi nesh etmiş, insanlara Beytullah'a dönmelerini farz kılmıştır. Buna göre, Beytullah'ı bizzat gören, doğrudan ona yönelmelidir. Beytullah'a uzak olana ise, Allah sadece Mescid-i Haram tarafına yönelmeyi farz kılmıştır. Çünkü Beytullah, Mescid-i Haram'dadır. Şimdi; bizzat görerek Kabe'yi denk getirdiğinden emin olan da, Kabe'ye uzakta olup onu denk getirme amacıyla oraya yönelen de Allah tarafından oraya yönelmiş kabul edilir. Halbuki bunlardan biri kesin bilgiye dayanmakta, diğeri ise delalet yoluyla yönelmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu (sonuncusu) yükümlü tutulduğu işi ilke olarak doğru yaptığı hususunda kesin bilgi sahibi olmakla beraber, Kabe'yi görerek onu denk getirdiğinden emin olan kişi gibi kesin bilgi sahibi değildir. Zaten kesin bilgi sahibi olmakla da yükümlü tutulmamıştır.

*-Beytullah'a ne ile yönelinir?

-Allah Teâlâ "*Kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulabilesiniz diye sizin için yıldızları yaratan O'dur.*"⁵⁴, "*Ve nice işaretler de yarattı. Yıldızlarla da onlar yollarını bulurlar.*"⁵⁵ buyurmuştur. İkinci ayette geçen "*işaretler*", onların yeryüzündeki konumlarını bildikleri dağlar, fezadan bildikleri güneş, ay ve yıldız, hangi yönde hareket ettiğini bildikleri rüzgarlardır. Bunların hepsi Beytül'l-Haram'a yönelmeye yardımcı olur. Dolayısıyla onların görevi Mescid-i Haram tarafını gösteren alametleri aramaktır.

Yine Allah Teâlâ "*Nereden (yola) çıkarsan çık, (namazda) yönünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız olun, yönünüzü onun tarafına çevirin.*"⁵⁶ buyurmuştur. Bu ayetten çıkarılan ilk anlam, Allah'ın, mükelleflere Kabe'yi gösteren işaretler vasıtasıyla oraya yönelmelerini emrettiğidir. Yoksa Allah'ın kendileri için koyduğu işareti terk edip, keyiflerine göre, akıllarına geldiği gibi veya vehimleriyle hareket etmeleri değil. Çünkü Allah onları başıboş bırakmamaya hükmetmiştir. Çıkarılan diğer bir anlam da, kibleye yönelmeyi emredip, onu bizzat kendilerinden uzakta bıraktığı kimselelere, onu(n yönünü) bulmaya yarayacak işaretleri aramayıp, diledikleri yöne yönelme hakkı tanımamasıdır.

b) *Allah Teâlâ "*... Sizden iki adil şahit tutun. ... razı olacağımız şahitlerden...*"⁵⁷ buyurmuştur. Buna göre hakimlerin görevi, ancak zahiren adalet

⁵⁴ En'am, 6/97.

⁵⁵ Nahl, 16/16.

⁵⁶ Bakara, 2/150.

⁵⁷ Bakara, 2/282.

vasfını taşıyanları kabul etmektir. Adalet sıfatları da –ki bunu başka bir yerde ele almıştım⁵⁸- onlar tarafından bilinmektedir. Ancak insan zahirde adalet vasfını taşıdığı halde gerçekte adil olmayabilir. Fakat Allah, onları, öğrenmelerine imkan vermediği bu durumdan yükümlü tutmamıştır. Bu konuda onlara yetki vermemesinin sebebi şudur: (Hakimler) kendi (ölçü)lerine göre adalet vasfına aykırı durumlar ortaya çıkan kişileri reddedebilirler. Halbuki kendi değerlendirmelerine göre adil olmadıklarını düşündükleri (şahitler), adil oldukları düşünülenlerden Allah katında daha makbul olabilirler. Onlar sadece, kendilerine daha fazlası verilmemiş olan zahirî bilgiye dayanarak içtihat etmekle yükümlü tutulmuşlardır.

c) *Allah Teâlâ “İhramlı iken av hayvanı öldürmeyin. Sizden kim onu öldürürse, cezası, içinizden adalet sahibi iki kişinin hükmedeceği ona denk bir davardır...”⁵⁹ buyurmuştur. Bu ayetten çıkarılan anlam, av hayvanının devekuşu, vahşi sığır, vahşi eşek, yaban keçisi, küçük ve büyük geyik, tavşan, Arap tavşanı, vb. hayvanlar olduğu, *davardan* maksadın da deve, sığır ve küçük baş hayvan olduğudur. Av hayvanları arasında *davardan*, *deveden* ve *sığırdan* küçük olanlar da vardır. Yani bazıları birebir onlara denk değildir. Bu ümmetten onlar hakkında hükmedecek kişiler de ancak av hayvanına en çok benzeyen ehli hayvana hükmedeceklerdir. Geyiğin tekeye, sırtlanın koça benzediği gibi benzerliği açık olanlar vardır. Bununla birlikte, Arap tavşanı küçük bir koyundan daha küçük diye (kimsenin) iptal etme yetkisi yoktur. İctihadın elverdiği ölçüde içtihat etmesi gerekmektedir.

Netice olarak, Allah'ın her bir emri ve bunlara benzeyen hükümlerin her biri, kıyasın mubahlığına ve kıyasa aykırı olan istihsanın yasaklığına delalet eder. Çünkü kim ki, Allah'ın delalet yoluyla emrettiğini ararsa, Allah'ın kendine farz kıldığı yoldan gitmiş olur. İstihsan ediyorum diyen de, ne Allah'ın emrine, ne de Rasûlünün emrine uymuş olur. Böylelerinin görüşü ne Allah tarafından, ne de Rasûlü tarafından (gelmiş) sayılır. Bu durumda onların Allah'ın ve Rasûlünün hükmü ile ilgili görüşleri de talep edilmez. (Yani diğer konularda da ehliyetlerini kaybederler.)

Bu görüşü (istihsanı) savunanın hatası açıktır. Çünkü bu şekilde o “*Bana emredilmeyen ve yasaklanmayan ya da emir veya yasak edildiğine dair örnek bulunmayan bir şeyle hüküm veriyor ve amel ediyorum.*” demiş olur. Halbuki Allah onun iddiasının aksine hükmetmiştir. Yani hiç kimseyi başıboş bırakmamış, herkese kendisine boyun eğmeyi emretmiştir.

*Allah Teâlâ'nın “*İnsan başıboş bırakılacağını mı zannediyor!*” buyruğu, bağlayıcı bir haber (Kitap-Sünnet) veya ona kıyasla hüküm veya fetvâ veren kişinin, görevini yerine getirmiş, emre uygun hüküm ve fetvâ vermiş

⁵⁸ Bkz. Şâfî, *Ümm*, VII, 277; a.mlf., *Risâle*, s.14, 21.

⁵⁹ *Mâide*, 5/95.

olacağını ifade eder. Çünkü nassa dayanmışsa emredilen görevi nass yoluyla, kıyas yapmışsa emredilen görevi içtihat yoluyla yerine getirmiş olur. Her iki durumda da Allah ve Rasûlüne itaat etmiş olur.

Allah Rasûlü de önce Allah'a, sonra Rasûlüne itaati emretmiş, sonra da içtihadı emretmiştir. Zira rivayet olunur ki, Muaz'a "*Ne ile hükmedeceksin?*" diye sormuş, o "*Allah'ın Kitabı ile*" diye cevap vermiştir. Rasul "*Allah'ın Kitab'ında yoksa?*" demiş, o da "*Rasûlullah'ın Sünnet'i ile*" demiştir. Rasul "*Peki, orada da olmazsa?*" diye sorunca, "*İçtihat ederim.*" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "*Rasûlullah'ın elçisini muvaffak kılan Allah'a hamd olsun*" diye şükretmiştir.⁶⁰

Yine Hz. Peygamber "*Bir hakim içtihat yoluyla hükmedip isabet ederse ona iki ecir, hata ederse bir ecir vardır.*"⁶¹ buyurmuştur.

Bunlardan anlıyorum ki, hakimin hükmederken içtihat ve kıyas yetkisi vardır.

*Bağlayıcı bir haber ve kıyas olmadan hüküm ve fetvâ vermeyi caiz görene karşı, delil şudur :

Onun "*Bana emredilmese bile ben işime geldiği gibi yaparım.*" anlamına gelen sözü, Kitap ve Sünnet'in özüne aykırıdır. Dolayısıyla kendi sözü, aleyhine delil olur. Hatta bu söz İcmâ'ya da aykırıdır.

-(İcmâ edilen) o şey nedir ki?

İlim ehlinde hiç kimsenin, akıl ve adab ehlinde hiç kimseye, kendisine kapalı gelen konuyu açmak için kıyas uygulanacak Kitap, Sünnet, İcmâ ve aklî delil bilmiyorsa, kendi şahsi görüşüyle fetvâ ve hüküm vermesine ruhsat verdiğini bilmiyorum.

Bunu (şahsi görüşle fetvanın cevazını) savunanlara "*Kur'ân, Sünnet ve fetvâ bilgisine sahip olanlardan daha fazla akla sahip olanların, meydana gelen olaylar hakkında -her iki taraf da bildiği halde- 'bu konuda Kitap, Sünnet ve İcmâ yoktur' demeleri, neden caiz değildir?*" diye sorulur. Halbuki onlar tümünüzden akılcı daha ileri ve görüşlerini güzelce ifade edebilen kişilerdir.

-Çünkü onlar usulü (nassları) bilmiyorlar.

-Her hangi bir asla veya kıyasa dayanmadığınız için, size de "*Peki, sizin usulü bildiğinize dair deliliniz nedir?*" denir. Akıllı olup da *usul* bilmeyenlerin, bundan dolayı kıyası iyi yapamayacaklarından mı endişe ediyorsunuz? *Usulü* bilmeniz size kıyas yapma hakkını mı kazandırdı, yoksa onu terk et-

⁶⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 230, (H.no:22060).

⁶¹ Buhârî, *İ'tisam*, 21, (VI, 2676, H.no:6919); Müslim, *Akdiye*, 15, (III, 1342, H.no:1716); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 187 (H.no:6755).

meye mi yol açtı? Şayet sizin onu terk etmeniz caiz ise, onların da sizinle beraber aynı görüşte olması caizdir. Çünkü onlar için en fazla korkulan şey, kıyası terk etmeleri veya hata etmeleridir.

Bana göre onlar doğruyu buldukları takdirde, bir kimsenin örneksiz görüş bildirmesi övgüye değer ise, onları överim. Çünkü onlar bile bile her hangi bir örneği (aslı) terk etmediler. Onlar bilmedikleri bir konuda hataya düştüler. Bu yüzden de hata konusunda sizden daha mazurdurlar.

Sizin hakkınızdaki düşüncem ise, siz bildiğiniz asıllara kıyas yapmayı bile bile terk ettiğiniz için, onlardan daha büyük bir vebal altındasınız. Eğer siz,

-*Biz bir aslı (nası) bildiğimiz halde ona kıyasta bulunmayı terk ettik, dersiniz,*

-Şayet kıyas hak ise, siz bile bile hakka muhalefet etmiş olursunuz. Dolayısıyla bilmediğiniz konularda ilmi açıklama yaptığımız için günaha girersiniz.

Şayet kıyası bırakarak kalbinize doğduğu, aklınıza düştüğü veya kulağınıza hoş geldiği gibi görüş bildirmenizin caiz olduğunu savunuyorsanız, biliniz ki, yukarıda saydığımız Kur'ân, Sünnet ve İcmâ'ın delaletine göre, hiç kimsenin bir bilgiye dayanmaksızın hüküm vermeye hakkı yoktur.

Yine sizin de ihtilaf etmediğiniz şu (örnekler) aleyhinize delildir:

a) Hakimin huzurunda, alış-veriş yaptıkları bir bez/elbise veya köleye ait kusurla ilgili olarak iki kişi davalassa, şayet hakim onun kusur olup olmadığına karar verememişse, üzerine düşen görev, bilirkişi çağırıp ona dava konusu şeyin kusur olup olmadığını sormaktır.

b) Aynı şekilde taraflar daha önce meydana gelmiş bir kusurun kıymetini istiyorlarsa, (hakim) bilirkişilere kıymetini sorar. Onlar arasından din ve ilim yönünden daha üstün olan biri "*Dünkü piyasayı biliyordum, ama bugünkü piyasayı bilmiyorum. Fakat yine de görüşümü söyleyebilirim.*" dese, bugünkü piyasayı bilmediği için hakimin onun görüşünü alması caiz olmaz. Bu durumda bugünkü piyasayı bilen kişinin görüşünü alır.

Bugünkü piyasayı bilen uzman da "*Bunu satılan mallarla kıyaslayıp geçen uygulamadan kıymet takdir ettiğimde şu sonucu elde ediyorum, ama ben bundan farklı bir değer söylemeyi uygun buluyorum (estahsinu).*" dese, hakimin onun istihsanını kabul etmesi asla helal olmaz, haram olur. Bununla birlikte hakim "*o malın benzerinin o günkü değeri şudur.*" sözüyle hükmedebilir.

c) Yine bir kadın fasit bir mihirle evlense, güzellik, mal-mülk, gençlik, akıl ve edep yönünden denginin mihri nedir, diye araştırılır; sonuçta "*yüz dinardır, ama biz birkaç dirhem daha fazla veya daha az söylemeyi uygun buluyoruz (nestahsinu).*" denirse, hakimin buna göre hüküm vermesi helal

olmaz. Hakim, azına veya fazlasına istihsan yapıyorum diyene, “*Bu şekilde hüküm vermek bana da, sana da caiz değildir. Koca, emsalinin mihrini verecektir.*” demelidir.

Netice olarak, kıymeti düşük bir malda dahi hakim böyle davranıp, istihsana kapı açılmıyorsa ve bilirkişilere kıyas zorunluluğu getirilip, neye kıyas yapacağını bilmeyenlere kıyas imkanı verilmiyorsa, Allah'ın kanlar, namus ve büyük işler konusundaki helal veya haram hükmünün, hakim ve müftüleri bağlaması daha evladır.

*-Bir hakim ve müftü, bir olayla ilgili olarak, “*Bu konuda her hangi bir haber (nass) veya kıyas yoktur, ben istihsan yapıyorum*” dediği zaman, elbette başkasının da, kendisine aykırı olarak istihsan ile hüküm ve istinbat etmesinin mümkün olduğunu kabullenmesi gerekir. Dolayısıyla her memleketin müftü veya hakimi kendi istihsanına göre hareket edecektir. Böylece bir mesele hakkında birçok hüküm ve fetvalar verilmiş olacaktır. Onlar, bunu caiz görüyorlarsa, kendilerini başıboş kabul edip keyiflerine göre hüküm veriyorlar demektir; Bunu caiz görmüyorlarsa böyle bir şeye başvurmamaları gerekir. Onlardan kıyası terk etmeyi caiz gören,

-*Bilakis insanlar benim söylediğime uymak zorundadır*, derse;

-Sana itaati kim emretti ki, insanlar sana itaat etmek durumunda olsunlar. Bir başkası sana böyle bir emirde bulunsa, ona itaat mi edersin, yoksa ‘Ben ancak itaat etmeye, emrolduğum kişiye itaat ederim’ mi dersin. İşte, nasıl sen kimseye itaat edemezsen ve itaat ancak Allah ve Rasûlünün emrettiği kişiye yapılırsa, hak olan da ancak Allah ve Rasûlünün uymayı emrettiği veya nass yoluyla gösterdiği ya da delillerden istinbat yoluyla elde edilen hükümlere uymaktır.

Allah, Beytullah’a yönelmeyi emrettiğine göre, ondan uzakta olan kişiye da delilleri inceleyerek ona yönelmekten başka bir hak tanımış mıdır, ne dersin?

Yine Allah adalet vasfını taşıyan kişinin şهادetini emredip ondan başkasının şهادetini kabul etmeyeceğini bildirdikten sonra, adil olanı olmayandan ayırmak için, delilleri incelemekten başka çare var mı?

Aynı şekilde Allah, av hayvanının misliyle hükmetmeyi emrettiğine göre, (hakim veya müftü) yapacağı incelemeden sonra hükmetmesini emretmiş olmuyor mu?

İşte bu saydığımız işlemlerin hepsi içtihat ve kıyastır. Yani Hz. Peygamber hükmü elde etmek için içtihadı emrettiğine göre, araştırma yapmayan müçtehit olabilir mi? Bir şeyi araştırmak da onunla ilgili delaletlere yönelmektir. İşte bu kıyastır. Aklına bir şey gelen ve zihninde bir problem beliren kişi o problemi irdeleyen (tâlib) sayılamayacağına göre, bir problem karşısında çare arayıp, delil getirme uğraşısında olmayan kişinin de o konuda içtihat ettiği söylenemez.

*Kıyas terk edilince, bu saydıklarımın daha fazlası meydana gelecektir. Bunların bir kısmını çürüten deliller vardır. Allah'tan bana ve bütün yaratılanlara başarılar niyaz ediyorum.

Şu şartlar yerine gelmedikçe, hiçbir hakimin yetkili olması, hiçbir valinin birini terk etmesi ve hiçbir müftünün başkasına fetvâ vermesi caiz olmaz :

a) O kişi Kitab'ı; nâsîhini-mensûhunu, hâssını-âmmını, edebini bilecek, b) Rasûlullah'ın Sünnet'lerini, c) geçmiş ve mevcut ilim ehlinin görüşlerini bilecek, d) Arapça'yı bilecek, e) müşkil (benzer/karmaşık) konuları ayırt edecek kadar akıl sahibi olacak ve f) kıyasa vakıf olacak.

Bu şartlardan biri bulunmazsa o kişinin kıyasa dayanarak görüş beyan etmesi helal olmaz. Aynı şekilde *usulü* (nass) bilip, fer olan kıyasa aklı ermiyorsa, böyle kişiye 'kıyas yap' demek helal olmaz. Yine kıyası bildiği halde *usulü* bilmiyorsa veya o konuda eksiği varsa, ona da 'bilmediğin şeye kıyas yap' demek caiz olmaz. Nitekim bir köre, 'şu nitelikte olanı sağına, şu nitelikte olanı soluna alarak yürü, şuna ulaşınca sağa dön' denmez. Bu caiz değildir. Çünkü o sağına ve soluna alması söylenen şeyleri görmemektedir. Yine ona daha önce hiç gelip gezmediği, hakkında bilgi sahibi olmadığı veya hiçbir semtini tanımadığı bir ülkeyi 'gez' denmez. Çünkü bu durumda o dayanacağı güçlü bir örneği olmadan orayı (ezbere) gezecektir.

Ayrıca bir pazarda uzun zamandır eşya fiyatlarını bildiği halde, bir yıldır fiyatlardan haberi olmayan kişiye 'şu özelliklerde bir kölenin kıymetini takdir et' demek de caiz olmaz. Çünkü pazar(da fiyatlar sürekli) değişir.

Aynı şekilde ticaret mallarından birkaçını görmüş, ama başkalarından haberi olmayan birine, tanıdığı mallarla ilgisi olmayan diğer mallar için, 'Şunlara kıymet takdir et' demek de caiz olmaz.

Yine bir yapı ustasına 'şu elbisenin fiyatını takdir et' veya bir terziye 'şu binanın fiyatını takdir et' denmez.

-*Senin saydığın özelliklerin hepsini taşımayanlar da hüküm ve fetvâ vermişlerdir.*

-Onun için sen de görüyorsun ki, onların hüküm ve fetvalarının çoğu tezatlarla doludur. Her bir grup diğerinin hüküm ve fetvâsını hatalı bulur. Allah yardımcımız olsun.

-*Müçtehitlerin içtihat ettikleri görüşler hakkında ne dersin, Allah nezdinde o konudaki gerçek nedir?*

-Bize göre, -Allah daha iyisini bilir- Allah katında hak bir tanedir. Çünkü gizli ve açık olan her şey Allah için aynı olup, onlara ait bilgisi de aynı olduğundan, O'nun bilgisi ve hükümleri tektir.

-*İçtihat yetkisine sahip olup da Kitap veya Sünnet'e kıyas yapan kişiler ihtilaf eder mi, onların ihtilafları caiz midir? Yahut ihtilafa düştükleri nokta-*

larda hepsine de isabet veya hata ettiler, denilebilir mi? Ya da bazıları hatalıdır, bazıları da isabetlidir, denilebilir mi?

-İhtilafa düşen kişiler, şayet içtihat ehliyetine sahip kişiler olup muhtemel görüşlerden birine vakıf olmuşlarsa, onlar için mutlak olarak 'hata etti' denemez. Fakat onlardan her biri 'mükellef oldukları konuda itaat etmişler ve isabetli davranmışlardır' denir. Kimse vakıf olmadığı gayb ilminden sorumlu değildir.

-Bu konuda bana bir örnek ver.

-Bunun, daha önce belirttiğim, Mescid-i Haram'dan uzakta olup ona yönelen kişiden daha güzel bir örneği yoktur. O örnekteki gibi yıldız, rüzgar, güneş ve ay işaretlerinden yararlanmayı bilen iki kişi içtihat ederek, biri kibleyi sağ tarafta, diğeri ondan farklı bir yönde olmak üzere iki farklı sonuca ulaşırsalar, her biri diğerinden farklı sonuca ulaştıkları içtihatları gereği, diğerine uymadan, tespit ettikleri yöne doğru namaz kılar. Zaten onlar görmedikleri için, bizzat Kabe'ye isabet etmekle de yükümlü değildirler. Bu durumda onlar işaretlerden hareketle mükellef oldukları yönelme işini yerine getirmiş olurlar.

-Fakat yine de birine 'hata etti' demek gerekmez mi?

-Mükellef olmaları itibariyle 'Hayır', ama Kabe iki farklı yönde olmadığı için, bizzat ona isabet etme açısından 'Evet'.

-Bir kimse 'hata' ile nasıl itaatkar olabilir?

-Böyle çabalayan bir kişi, mükellef olduğu içtihadı yerine getirerek doğru davrandığı için itaat etmiş ve aranan şeyin zatını bulmakla mükellef olmadığı için de hata yaptığı halde günah kazanmamış olur. Çünkü madem ona isabet etmekle mükellef değildir, o halde görevli olmadığı şeyden dolayı hatalı sayılmaz.

-Belirttiğin konuda Sünnet'ten delil var mı?

-Evet. Abdülaziz b. Muhammed bize, Yezid b. Abdillâh b. el-Hâd, Muhammed b. İbrahim, Büsr b. Said, Amr b. el-As'ın mevlası Ebu Kays yoluyla Amr b. el-Âs'ın Hz. Peygamber'in "Bir hakim içtihat yoluyla hükmedip isabet ederse ona iki ecir, hata ederse bir ecir vardır." sözünü duyduğunu haber vermiştir. Yezid b. el-Hâd bu hadisi Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a söylemiş, o da 'Ebu Seleme bana aynı hadisi Ebû Hureyre'den nakletti' demiştir.⁶²

-Bu hadis ne anlama geliyor?

-Yukarıda belirttiğim gibi, içtihadında isabet eden, hem içtihat görevini yerine getirdiği hem de doğruya ulaştığı için iki hasene alır, hata eden de

⁶² Rivayet için bkz. Dipnot.61.

sadece içtihat görevini ifa ettiği için bir hasene alır. Yani bizzat doğruya ulaşamadığı için sevap alamaz, ama (ehliyetsizlik, keyfilik ve delilsiz söyleme gibi) sakınması gereken şeylerden uzak kaldığı için sevap alır. Bu da, yukarıda belirttiğim gibi, bizzat doğruya ulaşma mükellefiyeti olmadığını gösterir.

-Ama Allah ihtilafı yermiştir!

-İhtilaf iki türlüdür:

a) Allah'ın kullarına hakkında delil sahibi olmaları için hüccet gönderdiği konularda, ona uyup bağlanmaktan başka yol yoktur. Böyle bir durumda ihtilafa düşenler Allah'ın kötilediği helal olmayan ihtilafa düşmüş olurlar.

-Bunu nereden çıkarıyorsun?

-Allah Teâlâ “Kendilerine Kitap verilenler, ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler.”⁶³ buyurmuştur. Dolayısıyla teville ihtimali olmayan Kitap nassına ve yerleşik/sağlam Sünnet'e muhalefet edenin bu muhalefeti meşrû değildir. Kitap ve Sünnet'ten açık bir delile dayanmasalar bile İcmâ'ya⁶⁴ muhalefetin helal olduğunu da sanmıyorum.

b) İctihat edilmesi gereken bir konuda, aleyhine de deliller bulunduğu halde, mümkün olan ihtimallerden bir görüşe kanaat getirerek başkalarına muhalefet ederse, (...⁶⁵). Dolayısıyla o bu durumda Kur'ân nassına, sağlam bir Sünnet'e, İcmâ'ya ve kıyasa muhalefet etmiş olmaz. Çünkü kıyas metodunu kullandığı zaman, aynı şekilde kıyas metoduna dayanan arkadaşından farklı sonuca ulaşabilir. Tıpkı yıldızlara bakarak kıyas yapıp arkadaşından farklı bir şekilde Kabe'nin yönünü tespit etmede olduğu gibi.

-Bu tür bir ihtilaf, hüküm verme konusunda caiz olur mu?

-Tabii.

-Peki, ya hükmün doğruluğunu gösteren bir delalet yönü bulunursa?

-Böyle durumlar da olabilir; örneğin kıyasın mümkün olduğu bir olay meydana gelir, ama ona uygun iki asıl (nass) bulunur. Biri asıllardan birini, diğeri de ötekini esas alır ve böylece ihtilaf ederler.

-İhtilaf edilen konuda birinin diğerine karşı delil getirme imkanı yok mudur?

-Tabii, Allah dilerse olabilir. Örneğin olay incelenir ve iki asıldan birine bir yönden benzediği, diğerine ise iki açıdan benzediği tespit edilirse, bir

⁶³ Beyyine, 98/4.

⁶⁴ Müellif burada “cemaat” terimini kullanmış olmakla birlikte, ondan “icmâ”yı kastettiği metnin bağlamından anlaşıldığı için, biz “icmâ” demeyi tercih ettik.

⁶⁵ Orijinal kaynaktaki ibare eksiktir.

yönden benzeyen delil bırakılır, iki açıdan benzeyen delil alınır. Aynı şekilde olay iki asıldan birine daha çok benziyorsa ona göre hareket edilir.

-Buna örnek verir misin?

-İnsanlar, hata yoluyla öldürülen kölenin belirli bir diyeti olmayıp, sadece kıymetinin ödeneceğinde ve şayet kıymeti yüz dirhem veya daha az ya da daha fazla ise –on bin dirhem olmadıkça- onu öldüren kişinin bu bedeli ödeyeceğinde ihtilaf etmemiştir. Ancak; a) Bazı doğulu alimler⁶⁶ diyet on bin dirhemi geçerse, hür diyetini geçemeyeceğini savunarak onu on bin dirhem altına indirirler. b) Bazı arkadaşlarımız da⁶⁷ onları hür diyetine eşit tutar. Buna göre, değeri yüz dirhem ise sahibi onu artıramaz; çünkü bu konudaki hüküm ‘onun kıymetinin ödenmesidir’. Aynı şekilde kıymeti hür diyetini geçerse, sahibi onu alır. Nitekim hür insanın diyetine denk kıymeti olan bir hayvanı öldürülen kişi de o bedeli almaktadır.

Bize göre bu ikinci görüş, doğruların görüşlerine nispetle hata taşımayan bir görüştür.

Daha sonra bazı doğrular bu görüşten dönerek, ‘Köleye karşılık köle öldürülür, köleye karşılık hürler ise (diyetle) cezalandırılır. Köleler öldürme dışında (kalan suçlarda) ne hürden ne de köleden dolayı kısasa uğrar’ görüşüne sahip olmuşlardır.

Ben onlardan ileri gelen birine şunu söyledim :

-Köleye karşılık köle prensibine bağlı olarak köleyi öldürdünüz de, niçin öldürmeden daha aşağı olan suçlar için köleye kısas uygulamadınız? O:

-Mezhebimizin kölelerle ilgili temel görüşü, “onlar hata ile öldürüldükleri zaman onların bedellerinin ödenmesi”dir. Onların bedelleri de hayvan ve eşya bedeli gibidir ve mal oldukları için, yaralamalarda birbirlerine karşılık eksiltme yapılmaması gerektiğini düşünüyoruz, dedi.

-Kisas, diyet ve fiyatlara kıyaslanabilir mi, yoksa kısas bunlardan farklı bir şey midir? Şayet kısas diyete kıyaslanabiliyorsa, hem beş dinarlık köleye karşılık bin dinarlık köleyi öldürürken, hem de ondan kıymetçe daha fazla olan (suçlu) köleleri topluca öldürürken bunu dikkate almadınız. Yine onları hayvana ve eşyaya benzettiğiniz ve hayvanlar birbirlerini öldürdüğünde diğerini öldürmediğiniz halde bile, kölelerin birbirine karşı kısasında bunu dikkate almadınız. Eğer ‘diyet asıldır’ diye iddia ediyorsanız, diyet dikkate alınmalıdır. Çünkü siz, diyeti erkeğinkinin yarısı olduğu halde, kadına karşı-

⁶⁶ Bunlar Ebu Hanife ve Muhammed’dir. Bkz. Serahsî, **Mebcut**, XXVII, 87; İbn Rüşd, **Bidâye**, II, 310; Dâmâd, Abdurrahman b. Mehmed, **Mecmeu’l-Enhur**, İst., 1310, II, 761.

⁶⁷ Bunlar Malik ve Ebu Yusuf’tur. Topluca bkz. Serahsî, **Mebcut**, XXVII, 29; İbn Rüşd, **Bidâye**, II, 310; Dâmâd, **Mecmeu’l-Enhur**, II, 761.

lık erkeği kısas ediyorsunuz. O halde niçin, öldürme dışındaki suçlarda köleler arasında kısası terk etme görüşünü ahyorsunuz. Haibuki köleye karşılık köle öldürdüğünüze göre, -fiyat farklı olsa bile- uzuvların itlafında kısas uygulamak daha hafiftir. Ayrıca bu konudaki görüşün seni bağlıyor.

-Bu görüşüm beni nasıl bağlıyor ki?

-Sen, hakkında Allah'ın kesin farzı ve İslâm'ın haram hükmü olduğu için, bir köleyi öldürenin keffaret vermesi gerektiğini ve hürrü öldürmeden doğan günah kadar günah alacağını savunuyorsun. Ama bunu bir deveyi öldüren veya bir eşyayı yakan kimse için savunmuyorsun. Yine sen kölelerin üzerinde de helal, haram, had ve farz vb. hükümler bulunduğunu savunuyorsun, ama bunlar hayvanlar için söz konusu değil. (Yani aslında kölelerle hayvanları eşit tutmuyorsun. Dolayısıyla bu konuda da köleleri hayvanlara kıyaslamaman gerekir.)

*Allah Teâlâ kullarına iki çeşit hüküm koymuştur;

a) Kendisi ile kullar arasında olup, açıktan işlediklerinde yaptığı gibi, gizlice işlediklerinde de sevap veya ceza vereceği hükümler: Allah Teâlâ bu konuda insanların gizli ve aşıkâr olan her şeylerini bildiğini, *"O gizli ve açık her şeyi bilir"*⁶⁸, *"O gözlerin hain bakışını da bilir, kalplerin sakladığını da"*⁶⁹ sözleriyle açıklamıştır.

b) (İnsanlar arasında olup, zahire göre verilen hükümler:) İnsanlar Allah'ın izin verdiğinin dışında hiçbir şey bilemezler. İnsanların gizliliklerine ait bilgi onlardan gizlenmiştir. Onlara elçiler göndermiş ve insanlar için hükümler koyarak, zahiren yaptıkları şeylere karşılık dünyada nasıl muamele göreceklarini elçilere ve kullarına açıklamıştır. Örneğin Allah *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürün"*⁷⁰ ayetiyle kafirlerin canlarını mubah saymış, ama *"ortada fitne kalmayıp, din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"*⁷¹, *"Hiçbir mümin hata ile olmadıkça başka mümini öldüremez... Kim ki bir mümini kasıtlı olarak öldürürse varacağı yer cehennemdir"*⁷² ayetleriyle de zahirde müslüman olanların kanlarını haram kılmıştır. Buna göre (Allah), müşrikler iman ettiklerini söyleyene kadar, onların kanlarını helal, onlarla savaşmayı kesin olarak farz kılmıştır. Ancak daha sonra bazı münafıklar ortaya çıkıp mümin olduklarını söylemişler, bunun üzerine Allah Teâlâ da, *"Söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler, ama onlar inkar sözünü kullanmış ve Müslümanlıklarından sonra yine küfre dönmüşlerdir."*⁷³ ve

⁶⁸ Tâhâ, 20/7.

⁶⁹ Mü'min, 40/19.

⁷⁰ Tevbe, 9/5.

⁷¹ Bakara, 2/193.

⁷² Nisâ, 4/92.

⁷³ Tevbe, 9/74.

“Siz onlara döndüğünüz zaman, kendilerine ilişmemeniz için, size karşı Allah'a yemin edecekler...”⁷⁴ ayetleriyle, açığa çıkardıklarının aksine, gizledikleri gerçeği Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Buna rağmen, açıktan iman ettiklerini söyledikleri için, Hz. Peygamber'e onlarla savaşma hakkı vermemiştir. Hz. Peygamber de onları müslümanlarla evlenmekten ve onlara mirasçı olmaktan men etmemiştir.

*Bunun bir örneğini de Hz. Peygamber'in Sünnet'inde gördüm; Hz. Peygamber (sav.), “İnsanlarla ‘Lâ ilâhe illallâh’ diyene kadar savaşmakla emrolundum. Bu sözü söylediklerinde, suç işlemedikçe, canları ve malları dokunulmaz olur. Asıl hesapları da Allah'a kalır.”⁷⁵ buyurmuştur. Ashapın el-Mikdad da, “Ey Allah'ın Rasûlü! Bir müşrik benimle vuruşa da elimi kesse, sonra da bir ağaca sığınsa ve orada Müslüman olsa, ben onu öldürebilir miyim?” dedi. Hz. Peygamber de “Onu öldüremezsin.” buyurdu.⁷⁶

Yine Allah Teâlâ “Eşlerine (zina) isnat edip de kendilerinden başka şahit gösteremeyenler, her bir şahidin karşılığı olarak, hakikaten doğru söylediğine, Allah'ı şahit göstererek dört defa yemin eder.” buyurmuş, devamında “Kadının da kocasının hakikaten yalancılardan olduğuna dair Allah'a yeminle dört defa şahitlik etmesi cezayı kendisinden giderir.”⁷⁷ buyurmuştur. Ayetler, koca hanımı hakkında başkalarının bilmediği bir duruma vakıf olduğunda, eşler arasında yeminleşmeye hükmetmiştir. Böylece yeminleşme, ikisinden biri yalan söylediği halde, iki taraftan da cezayı giderir. Halbuki eşinden başka bir kadına zina isnadında bulunup dört şahit getiremediği zaman had cezasına hükmedilir. İşte bu hükme göre Hz. Peygamber el-Aclâni ile hanımı arasında, Şerik b. es-Sehmâ ile zina ettiğini iddia ettiği için, *lian* yaptırmış ve “Bakın o kadına, iri baldırlı, kara gözlü siyah bir çocuk doğurursa, kocası doğru söylüyordur.” -Bu nitelikler el-Aclâni'nin hanımı ile zina edip hamile kaldığını iddia ettiği Şerik'in özellikleridir. Yine Hz. Peygamber sözüne devam ederek “Şayet kadın bodur deve gibi kırmızı çocuk doğurursa, kocası iftira ediyor demektir.”⁷⁸ buyurmuştur. Bu özellikler de kocasının özellikleridir. Daha sonra kadın Şerik b. es-Sehmâ'ya benzeyen bir çocuk doğurmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Durumu çok açıktır. Allah'ın hükmü olmasaydı” o konuda başka bir hüküm verirdim, buyurmuştur. Yani -Allah doğrusunu bilir- kocasının doğru söylediğini gösteren işarete göre hüküm verirdim, demek istemiştir.

⁷⁴ Tevbe, 9/95.

⁷⁵ Rivayet için bkz. Dipnot.32.

⁷⁶ Buhârî, Megâzi, 9 (H.no:3794); Müslim, İman, 95 (H.no:155); Beyhakî, Sünen, VIII, 19.

⁷⁷ Asıl metinde ayetler Nûr, 24/6-9'dan özetlenerek alınmıştır. Ancak biz metinde açıklığı ve akıcılığı sağlamak için daha fazlasını aldık.

⁷⁸ Rivayet için bkz. Dipnot.22.

C- Sonuç:

İşte, insanlarla ilgili konularda işaret yoluyla hüküm verme kuşatıcı (geçerli) olmadığına göre, bu aynı durumda olan bütün işaretlerin iptal edildiğini gösterir. Aleyhine hüküm verilecek kişiler açık olan durumu ikrar etmezlerse, ya vacip olan zahire göre ya da ispata göre hüküm verilir. Yani bu konuda işarete göre değil, Allah'ın uyulmasını emrettiği kurala göre hareket edilir.

(Örneğin) Rukâne b. Abdiyezîd “*elbette*” diyerek hanımını boşamış, sonra da Hz. Peygamber'e gelmişti. Hz. Peygamber ona, bundan bir talak kastettiğine dair yemin ettirmiş, bunun üzerine hanımını ona iade etmiştir.

*Demek ki, bir şahsın sözü birkaç yöne ihtimalli olsa da, ancak bunlardan birini kastettiğini açıklasa, sözü dikkate alınır.

Bu, tıpkı Yüce Allah'ın zahirde mümin olanlarla ilgili olarak, onların aslında göründükleri gibi olmadıklarını açıklamasına rağmen, dünyada onların sözlerinin dikkate alınmasına hükmetmesi gibidir. Bu yüzden onlar mümin kadınlarla evlenirler ve müminlere mirasçı olurlar.

Halbuki (bizim örneğimizde) “*elbette*” ile yapılan talak işitenler, onun talaktan kastı bu olmasa da, genellikle ilişkiyi tamamen kesmek istediğini düşünürler.

Yine Benî Fizâre'den biri Hz. Peygamber'e gelmiş ve “*Eşim siyah çocuk doğurdu.*” diyerek zina imasında bulunmaya başlamıştır. Hz. Peygamber ona “*Senin develerin var mı?*” demiş, o “*Evet*” demiştir. “*Renkleri nedir?*” diye sormuş, o da “*Kırmızı*” diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber “*Onların arasında boz renkliler olmaz mı?*” demiş, o da “*Evet*” diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber “*Peki, bu nasıl oluyor?*” deyince, adam “*Belki, onu bir damar çekmiştir.*” karşılığını vermiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber ona ne had cezası, ne de lian uygulanmasına hükmetmiştir. Çünkü onun sözünde zina iftirası açık değildir. Onun sözünü duyan genellikle kazif kastettiğini düşünse de, onun kazfi kastetmemiş olma ihtimali vardır.

Netice olarak, gerek Allah Teâlâ'nın ve gerekse Hz. Peygamber'in koydukları hükümler gösteriyor ki, bazı açık delil emareleri bulunsa bile, bir hakimin zan ile hüküm vermesi caiz olamaz. Hakim ancak Allah Teâlâ'nın emrine uygun olarak, davalının aleyhine bir ispat (beyine/delil) varsa veya kendisi açık olan durumu ikrar ederse, ona göre hükmeder.

Yine ister kişinin lehine olsun, isterse aleyhine olsun, Allah zahire göre hükmetmeyi emretmiştir. Çünkü söz ile bile olsa, küfürden dolayı kanı mubah kılmıştır.

Dolayısıyla, insanlarla ilgili hükümler konusunda işaretlere göre değil, ancak zahirde tespit edilene göre, hükümde bulunmak gerekmektedir.